

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ РИЗИКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПРОЯВУ У ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто існуючі підходи до визначення категорії «ризик» та запропоновано авторське визначення. Виділено основні елементи ризику та ідентифіковано функції ризику для здійснення господарської діяльності підприємствами в умовах невизначеності. Систематизовано особливості прояву ризиків на підприємствах агропромислового комплексу.

Ключові слова: ризик, невизначеність, втрата, збиток, прибуток, явище, процес.

Постановка проблеми. Сільськогосподарські підприємства здійснюють господарську діяльність в мінливих ринкових умовах, які характеризуються невизначеністю та ризиком. У зв'язку з цим, існує необхідність вивчення категорії ризику та причин його виникнення, а також розробки та використання методів попередження можливих негативних наслідків з метою введення аналізу ризику в практику підготовки і реалізації управлінських рішень на аграрних підприємствах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням визначення сутності ризику суб'єктами підприємницької діяльності, а також прийняття та реалізації стратегічних рішень в умовах ризику присвячено велику кількість наукових публікацій. Теоретичні розробки з цього питання представили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Альгін А.П., Балабанов І.Т., Бардиш Г.О., Бачкаї Т., Варченко О.М., Вітлінський В.В., Коваленко Л.О., Поддєрьогін А.М., Половинкін П.Д., Райзберг Б.В., Родіонова Н.В., Стоянова О.С., Уткін Е.А., Бланк І.А. та ін.

Проте, незважаючи на широке коло досліджень з теорії та практики ризиків, на жаль відсутнє загальноприйняте наукове визначення поняття ризику та особливості його прояву у діяльності аграрних підприємств.

Мета дослідження – узагальнення підходів до визначення суті й змісту ризику та висвітлення особливостей його прояву в агропромисловому виробництві, обґрунтування сутності категорії ризику та розширеного тлумачення, також ідентифікація особливостей його прояву і діяльності аграрних підприємств.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання економічних явищ і теоретичних засад, викладених у працях учених-економістів з питань економічної сутності ризику.

Результати досліджень та їх обговорення. Ризик є надзвичайно складним, багатогранним та багатоаспектним явищем не лише в економіці, але й у будь-якій іншій сфері життєдіяльності. Узагальнення наукових джерел дозволило зробити висновок, що у трактуванні рис, властивостей та складових ризику, у розумінні його змісту, співвідношення об'єктивних і суб'єктивних факторів простежується неоднозначність. Усе це пояснюється різноманітністю поглядів щодо сутності ризику, а також практично повним ігноруванням цього явища в існуючому господарському законодавстві, недостатнім використанням у практичній та управлінській діяльності суб'єктів господарювання.

Розглянемо деякі існуючі підходи до розуміння категорії «ризик». Походження терміну «ризик» походить від грецьких слів *ridsikon*, *ridsa* – круча, скеля. У італійській мові *risiko* – небезпека, загроза; *risicare* – маневрувати між скелями, у французькій мові *risqoe* – загроза, ризикувати [1].

«Економічний енциклопедичний словник» за редакцією С.В. Мочерного подає своє визначення ризику: «Ризик – непередбачуваність, можливість настання подій з негативними наслідками (зазнати збитків, втратити вигоду тощо), зумовлених певними діями або рішеннями, які матимуть місце в майбутньому» [2].

Автори «Фінансово-економічного словника» А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк трактують поняття «ризик» як «усвідомлену можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами» [3].

У науковій літературі ризик найчастіше визначається як «шанс збитку або втрати», «вірогідність невдачі або втрат, пов'язана з конкретним напрямком дій», «небезпека, загроза», «прибуток, що розглядається як певна винагорода за вигідне прийняття на себе ризику», «невизначеність майбутніх надходжень». У наведеній нижче табл. 1 показано підходи до визначення категорії «ризик» окремими вченими-економістами.

Таблиця 1 – Найпоширеніші тлумачення категорії «ризик»

Визначення поняття «ризик»	Автори
Діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої існує можливість кількісно і якісно оцінити вірогідність досягнення передбачуваного результату, невдачі і відхилення від мети.	Альгін А.П. [4]
Небезпека грошових втрат, пов'язана зі специфікою тих чи інших господарських операцій.	Балабанов І.Т. [5]
Економічна категорія, що може як бути, так і не бути, в основі якої лежить невизначеність конкретної господарської чи іншої ситуації і яка зумовлена браком повної інформації.	Бардиш Г.О. [6]
Можливість відхилення від цілі, заради досягнення якої приймалося рішення.	Бачкаї Т. та ін. [7]
Можливість (імовірність) виникнення умов, які призведуть до негативних економічних наслідків. Негативними наслідками можуть стати втрата частини ресурсів, недоотримання доходів, поява додаткових видатків, збитки, закриття інвестиційних проектів і т.д.	Варченко О.М. та ін. [8]
Це економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття заінтересованими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентних процесів цілеспрямованого управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами і невикористаними можливостями.	Вітлінський В.В. [1]
Ймовірність виникнення непередбачуваних втрат (зменшення або повна втрата прибутку, недоотримання запланованих доходів, втрата частини доходів, виникнення непередбачуваних витрат, втрата частини доходів або всього власного капіталу) в ситуації невизначеності умов фінансово-господарської діяльності.	Коваленко Л.О., Ремньова Л.М. [9]
Ймовірність виникнення будь-яких відхилень (незалежно від того, позитивне чи негативне таке відхилення) від очікуваного рівня фінансово-економічних показників та індикаторів прийнято визначати як ризик. Невизначеність, притаманна реалізації тих чи інших господарських операцій підприємства, формує його сукупний ризик.	Поддєрьогін А.М. та ін. [10]
Процес виявлення рівня невизначеності (відхилень у прогнозованому результаті), прийняття і реалізації управлінських рішень, що дозволяють запобігати або зменшувати негативну дію на процес і результати відтворення випадкових чинників, одночасно забезпечуючи високий рівень підприємницького доходу.	Половинкін П.Д., Зозулюк А.В. [11]
Небезпека потенційно можливої, вірогідної втрати ресурсів, діяльності, що виникає за будь-яких видів діяльності.	Райзберг Б.В. [12]
Це ймовірність виникнення невдач, матеріальних та інших втрат, пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності.	Родіонова Н.В. [13]
Це ймовірність виникнення збитків або неотримання доходу порівняно з прогнозованим варіантом.	Стоянова О.С. та ін. [14]
Дія, сподіваючись на щасливий результат.	Уткін Е.А. [15]

Отже, більшість економістів пов'язують поняття ризику з обґрунтованістю недоотримання доходів, потенційно можливою втратою ресурсів (Балабанов І.Т., Варченко О.М., Коваленко Л.О., Ремньова Л.М., Родіонова Н.В., Стоянова О.С., Райзберг Б.В. та ін.). Такого роду визначення підкреслюють, в основному, кількісну сторону цього явища, практично повністю ігноруючи його якісні характеристики.

Інша група авторів: Альгін А.П., Бардиш Г.О., Вітлінський В.В., Поддєрьогін А.М., Половинкін П.Д., Зозулюк А.В., Уткін Е.А. вважають, що ризик – це процес, дія, діяльність, що здійснюються в умовах невизначеності, неминучого вибору.

Угорські економісти Бачкаї Т., Месен Д., Мінко Д. та ін. запропонували інший підхід до визначення сутності цієї категорії: «Сутність ризику зводиться не до збитку, що пов'язано з реалізацією рішення, а можливості відхилення від цілі, для досягнення якої приймалося рішення. Відхилення майбутнього результату від запланованого може бути пов'язане не лише з втратами, але і з додатковим прибутком. Відповідно до цього мова може йти і про ризик надходжень (вигоду)» [7], тобто відбувається якісна оцінка цієї категорії, що зовсім не заперечує його кількісних характеристик.

Аналізуючи сутність цієї категорії, дійшли висновку, що вона виражає не процес і не діяльність, це явище, яке супроводжує процес здійснення господарської діяльності, свого роду характеристика «якості управлінських рішень у діяльності підприємства» [16], якщо оцінювати з погляду рівня досягнення поставленої мети. За аналізу вихідного положення, у процесі підготовки і прийняття рішень, кількісної і якісної оцінки результату здійснення прийнятих рішень явище ризику повинно всебічно враховуватися, оскільки саме він може виявитися визначальним чинником, завдяки якому мета була досягнута або ж ні.

Спробуємо пояснити суть цього поняття, виходячи з власного уявлення про нього. Будь-яке аграрне підприємство в ході реалізації господарської діяльності переслідує досягнення поставлених стратегічних, тактичних, оперативних цілей. Безперечно, всі управлінські дії, що прийма-

ються і реалізуються, здійснюються менеджером певного підприємства, направлені й чітко підпорядковані досягненню його цілей розвитку. Однак, як вже зазначалося, здійснюючи свою діяльність, підприємство неминуче стикається з іншими учасниками ринку, які, в свою чергу, переслідують власні, часто протилежні до цього підприємства цілі. Усе це характеризується чинниками невизначеності, які призводять до зміни параметрів досягнення цілей. І як результат, обрана мета, заради якої приймалися господарські рішення, не досягається або досягається частково.

Отже, господарський ризик, на нашу думку, – це економічна категорія, яка відображає можливість і ступінь відхилення від поставленої мети (причому як в негативну, так і в позитивну сторону) в ході реалізації господарської діяльності підприємства.

У явищі «ризик» необхідно виділити наступні основні елементи:

- можливість відхилення від передбачуваного ланцюга, для якого здійснювалася обрана альтернатива, причому відхилення можуть варіюватись;
- вірогідність досягнення бажаного результату;
- відсутність впевненості в досягненні поставленої мети;
- можливість матеріальних, фінансових, етичних та інших втрат (надбань), пов'язаних зі здійсненням обраної в умовах невизначеності альтернативи.

Варто зупинитися більш детально на функціях, які виконує ризик для здійснення господарської діяльності підприємством в умовах невизначеності.

Ряд економістів: Альгін А.П., Родіонова Н.В., Стоянова О.С., вважають, що найбільш важливими для господарського ризику як економічної категорії є чотири функції: аналітична, інноваційна, регулятивна і захисна [4, 13, 14].

Однією з головних функцій ризику є аналітична функція, яка обумовлена необхідністю вибору одного із потенційних варіантів рішення, що приймається, для фахівця, який виконує рішення, аналізує і порівнює всі можливі альтернативи, будує свою систему переваг. При цьому, ситуація прийняття рішення з урахуванням ризику може мати різний ступінь складності залежно від конкретного завдання.

Суть інноваційної функції полягає в тому, що впровадження нових технологій або освоєння нових продуктів, у тому числі й у сфері здійснення господарської діяльності аграрних підприємств, завжди супроводжується ситуаціями підвищеного ризику. Саме існування ризику стимулює керівників з метою більш ефективного здійснення діяльності шукати нетрадиційні, особливі рішення. Тому між прибутковістю і «ризикованістю» існує висока кореляція. Стимулюючи, таким чином, пошук неординарних рішень, ризик здійснює функцію інновацій.

Регулятивна функція категорії «господарський ризик» проявляється в двох формах:

1. Конструктивна форма полягає в тому, що раціональне і відповідальне ставлення до ризику відіграє роль своєрідного каталізатора економічної активності, налаштовує суб'єктів господарської діяльності на досягнення вагомих результатів нетрадиційними, ризикованими способами, на подолання консерватизму, психологічних бар'єрів, що перешкоджають перспективним новаціям.

2. Деструктивна форма проявляється в ігноруванні ризику. Це механізми ухвалення рішень, що не містять в собі обґрунтування, базуються на аналізі ризику і врахуванні закономірностей розвитку господарської діяльності підприємств.

Під захисною функцією ризику розуміється необхідність інституційного закріплення права відповідальної особи на ухвалення рішень, що включають елементи господарського ризику, тобто забезпечення певних соціальних, правових, політичних і економічних гарантій для керівника. У цьому випадку допустимість помилки, пов'язаної з втратами, слід розглядати як елемент самостійної господарської діяльності, а не як наслідок професійної неспроможності. Помилка має бути наслідком прояву чинника ризику, який за попереднього аналізу ризику не був і не міг бути врахованим.

Так, В.В. Вітлінський у своїй роботі запропонував детальнішу класифікацію, яка включає попереджувальну, репресивну, стабілізуючу, контрольну, ощадну функції [1].

1. Попереджувальна (превентивна) функція обґрунтовує необхідність заходів і дій, направлених на попередження непередбачених негативних подій і їх наслідків або зниження ступеня їх впливу.

2. Репресивна функція обґрунтовує необхідність дій (що витікають з усвідомлення ризику), які обмежили б можливий збиток або компенсували втрати від випадку, що вже настав.

3. Стабілізуюча функція інтерпретує тезу про те, що свідоме відношення до ризику само по собі є врівноважувальним, стабілізуючим чинником, що зміцнює положення підприємства в соціально-економічному середовищі.

4. Контрольна функція проявляється в тому, що раціональне ставлення керівника підприємства до ризику в принципі створює умови для управління ризиковою ситуацією, визначення рівня ризику у виробничо-господарській діяльності, прогнозування настання непередбачуваних подій.

5. Ощадна функція проявляється у накопиченні та збереженні тимчасово вільних коштів і використанні їх для створення резервних фондів (фондів ризику) на випадок необхідності покриття витрат на ліквідацію негативних наслідків чинників ризику.

Отже, систематизовані функції «господарського ризику» достатньою мірою розкривають сутність цієї категорії.

Систематизуючи критерії класифікації чинників ризиків для аграрних підприємств, вважаємо, що їх види за ступенем, часом, повторюваністю, безумовно, мають місце. При цьому основною ознакою їх класифікації є змістовний фактор. Тому, у першу чергу, вважаємо за доцільне виділити два основних види факторів ризику – зовнішні та внутрішні. Зовнішні чинники ризику для аграрних підприємств, у свою чергу, варто розділити на рівні:

- чинники мегарівня, тобто світові тенденції, що обумовлюють можливі коливання кон'юнктури на ринку продовольчих товарів, а також ринку засобів виробництва, фінансовому ринку, трудовому та інших, які впливають на результати діяльності аграрних підприємств;
- чинники макrorівня – умови країни, на території якої функціонує підприємство;
- чинники мезорівня – умови галузі й ринку, на якому функціонує підприємство;
- чинники мікросередовища, тобто стосунки з постачальниками та посередниками.

Слід зазначити, що чинники більш низького рівня формуються під впливом факторів більш високого рівня. Тому за їх оцінки необхідно починати виявлення причинно-наслідкових зв'язків поетапно від рівня до рівня. При цьому чинники мега- й макrorівнів за своїми внутрішніми складовими ідентичні. Однак ступінь їх впливу різниться. До основних видів факторів ризику цих рівнів варто віднести: природнокліматичний; економічний; фінансово-інвестиційний; політичний; нормативно-правовий; науково-технічний; екологічний; соціально-демографічний; культурний.

До факторів ризику мезорівня можна віднести наступні: зміна галузевих умов; зміна поведінки споживачів; поведінка конкурентів; зміна рішень територіальних адміністрацій та ін.

До факторів мікросередовища необхідно віднести поведінку ринкових суб'єктів, що сприяють функціонуванню окремо взятого аграрного підприємства, але при цьому змінюючи свою поведінку, що впливає на рівень його успіху або невдачі. Такими факторами є: зміна поведінки постачальників; зміна поведінки торговельних посередників; зміна поведінки маркетингових центрів, рекламних агентств, виставок і ярмарків і т.п.

При цьому всі чинники можна умовно розділити на екзогенні й ендогенні. Перші – це чинники, спричинені об'єктивними умовами функціонування зовнішнього середовища, другі – обумовлені особливостями самого підприємства, наприклад, часткою, яку воно займає на ринку, або наявними виробничими потужностями.

До внутрішніх факторів ризику відносять ті, які входять до сфери прийняття управлінських рішень, що перебувають у компетенції вищого керівництва аграрного підприємства. На наш погляд, для систематизації внутрішніх факторів ризику доцільно за основу брати стадії відтворювального процесу та всі пов'язані з ними функції. Відповідно до цього критерію можна виділити наступні чинники ризику: постачальницький; технологічний; виробничий; логістичний; комунікаційний; кадровий; організаційний; фінансовий.

Безумовно, список факторів може бути доповнений у разі необхідності, обумовленої специфікою діяльності окремо взятого аграрного підприємства.

Висновки. Ризик як явище супроводжується неочікуваними втратами, а за сутністю ризик – це економічні відносини господарюючих суб'єктів, які в умовах ринку завжди мають стохастичний, невпорядкований, імовірний характер, що дозволяє назвати їх ненадійними. Це зумовлено тим, що підприємство перебуває в оточенні інших суб'єктів, вплив яких на діяльність підприємства передбачити неможливо. Можна виділити такі складові зовнішнього середовища: конкуренти, постачальники, покупці; регіональні та місцеві органи влади, з якими економічні відносини більш або менш упорядковані та прогнозовані, і, як наслідок, їх вплив на господарські ризики мінімальний. Ці відносини більш стохастичні для підприємства і прогнозувати їх вплив складно або зовсім неможливо, що проявляється у ризикових ситуаціях у вигляді неконтрольованих втрат і доходів.

Серед основних складових, які формують зміст категорії «ризик», можна виділити: можливість відхилення від передбачуваної цілі, заради якої здійснюється вибрана альтернатива; імовірність досягнення очікуваного результату; можливість матеріальних та інших втрат, пов'язаних зі здійсненням вибраної в умовах невизначеності альтернативи.

Невизначеність зовнішнього середовища господарюючих суб'єктів АПК та особливості їх внутрішнього функціонування вимагають забезпечення конкурентоспроможного виробництва, на рівень якого впливають існуючі ризики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві / В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
2. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник; у 2-х томах / С. В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко та ін. – Львів: Світ, 2006. Т 2. – 568 с.
3. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
4. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. – М.: Мысль, 1998. – 188 с.
5. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент / И. Т. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 416 с.
6. Бардиш Г.О. Проектне фінансування / Г.О. Бардиш. – К.: Хай-Тек Прес, 2008. – 463 с.
7. Бачкай Т. Хозяйственный риск и методы его измерения / Т. Бачкай, Д. Мессена, Д. Минко и др.; пер. с венг. – М.: Экономика, 2009. – 133 с.
8. Варченко О. М. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / О.М. Варченко, А.С. Даниленко, Д.Ф. Крисанов та ін. – К.: Хай-Тек Прес, 2011. – 396 с.
9. Коваленко Л. О. Фінансовий менеджмент / Л. О. Коваленко, Л. М. Ремньова. – К.: Знання, 2005. – 485 с.
10. Поддєрьогін А. М. Фінансовий менеджмент / А.М. Поддєрьогін, Л.Д. Буряк, Н.Ю. Калач. – К.: КНЕУ, 2001. – 294 с.
11. Половинкин П. Предпринимательские риски и управление ими / П. Половинкин, Л. Зозулюк // Российский экономический журнал. – 1997. – № 9. – С. 26–29.
12. Райзберг Б.А. Предпринимательство и риск / Б. А. Райзберг. – М.: Знание, 1992. – 64 с.
13. Родіонова Н.В. Антикризовий менеджмент. – М.: ЮНІТІ-ДАНА, 2001. – 187 с.
14. Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент для практиков: крат. курс / Е. С. Стоянова, М. Г. Штерн. – М.: Перспектива, 1998. – 238 с.
15. Уткин Э.А. Риск-менеджмент / Э.А. Уткин. – М.: ЭКМОС, 1998. – 284 с.
16. Бланк И.А. Концептуальные основы финансового менеджмента / И. А. Бланк. – К.: Ика-Центр, Эльга, 2003. – 448 с.

Экономическая сущность риска и особенности его проявления в деятельности аграрных предприятий

О.О. Рудич

Рассмотрены существующие подходы к определению категории «риск» и предложено авторское определение. Выделены основные элементы риска и идентифицированы функции риска при осуществлении хозяйственной деятельности предприятиями в условиях неопределенности. Систематизированы особенности проявления рисков на предприятиях агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: риск, неопределенность, потеря, убыток, прибыль, явление, процесс.

The economic essence of risk and particular manifestations in the activities of agricultural enterprises

O. Rudych

The existing approaches to defining the category of "risk" and the author's definition is invited. The basic elements of risk and risk functions in the implementation of economic activities of enterprises in conditions of uncertainty are identified. The features of display risks at the enterprises of the agro-industrial complex are systematized.

Key words: risk, vagueness, loss, loss, income, phenomenon, process.

УДК 339.542.2/923:061.1(477)

ЛОБУНЕЦЬ В.І., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ПЕРСПЕКТИВИ УЧАСТІ УКРАЇНИ В ЄС ТА В МИТНОМУ СОЮЗІ: РОСІЯ, КАЗАХСТАН, БІЛОРУСЬ

У статті проведено аналіз інтеграційних переваг України. Доведено, що найбільший потенціал зовнішньоторговельних відносин знаходиться на ринку Європи. З'ясовано недоліки повноцінного входження України в Митний союз з Росією, Казахстаном та Білоруссю. Встановлено доцільність співпраці в пунктах, які не суперечать укладеним міжнародним правовим договорам та сприяють формуванню сучасної конкурентоспроможної економіки, що захищає національні інтереси.

Ключові слова: інтеграція, Європейський Союз, Митний союз, зона вільної торгівлі, механізм співробітництва.